

**KORPORATIV TUZILMALAR PUL OQIMLARINING SHAKLLANISHIGA
TA'SIR ETUVCHI OMILLAR**

Mirzaqobilov Do'smurod Axmat o'g'li

Termiz davlat universiteti iqtisodiyot fakulteti Moliya va moliyaviy texnologiyalar
yonalishi talabasi

mirzaqobilovdostmurod@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada korporativ tuzilmalarda pul oqimlarining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar tizimli yondashuv asosida tahlil qilindi. Pul oqimlari korporativ barqarorlik, likvidlik, to'lov qobiliyati va investitsion imkoniyatlarni belgilaydigan asosiy moliyaviy natija ko'rsatkichi sifatida talqin etildi. Tadqiqotda omillar ichki va tashqi bloklarga ajratildi. Xususan, korporativ boshqaruv arxitekturasi, mulkchilik tuzilishi, dividend siyosati, kapital tuzilmasi, oborot kapitali boshqaruvi, xarajatlar dissiplinasini, ma'lumotlar shaffofligi, raqamlashtirish darajasi, risk-menejment va komplaens, shuningdek, makroiqtisodiy muhit, foiz stavkalari, soliq rejimi, bozor raqobati, xomashyo va ta'minot zanjiri shoklari, valyuta va eksport import kon'yunkturasi kabi tashqi determinantlar. Natijada pul oqimlarini barqaror shakllantirish korporativ tuzilmaning institutsional sifati va moliyaviy boshqaruv qarorlarining o'zaro uyg'unligiga bog'liq ekani asoslandi; amaliyot uchun indikatorlar paneli hamda boshqaruv tavsiyalari taklif qilindi.

Kalit so'zlar. Korporativ tuzilma, pul oqimlari, moliyaviy menejment, likvidlik, kapital, kapital tuzilmasi, korporativ boshqaruv, dividend, siyosat, aylanma mablag', investitsiya, risk, menejment, shaffoflik.

KIRISH.

Korporativ tuzilmalarda pul oqimlari faqat buxgalteriya hisobotining bir elementi emas, balki qaror qabul qilishni boshqaradigan strategik indikator hisoblanadi. Foyda ko'rsatkichi hisob siyosati, amortizatsiya va baholash usullariga sezilarli darajada bog'liq bo'lishi mumkin, pul oqimi esa real likvid resurs harakatini ifodalaydi va korxonaga to'lov qobiliyati, qarz yukini xizmat qilish, dividendlar to'lash, investitsiya dasturini moliyalashtirish hamda operatsion barqarorlikni ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Korporativ tuzilma deganda, mulkchilik, boshqaruv, moliyalashtirish, biznes-protsesslar va nazorat mexanizmlari yagona tizimda shakllangan tashkilot tushuniladi. Bunday tizimda pul oqimlari aktivlar, majburiyatlar va operatsiyalar orqali harakatlanadi, ularni boshqarish esa korporativ likvidlik va moliyaviy mustahkamlikning asosi bo'lib xizmat qiladi.

1-rasm. Korporativ tuzilmalar

Zamonaviy korporativ iqtisodiyotda pul oqimlari shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar ko'p qirrali bo'lib, ularni faqat moliyaviy hisob va budjetlashtirish doirasida tushuntirish yetarli emas. Masalaga institutsional nuqtai nazardan yondashilganda, pul oqimiga ta'sir etuvchi omillar korporativ boshqaruv sifati, nazorat va motivatsiya tizimi, axborot asimmetriyasi, agentlik xarajatlari, kapital tuzilmasi va risklarni taqsimlash qoidalari bilan uzviy bog'lanadi. Amaliyotda esa pul oqimlarini shakllantirishda bozor kon'yunkturasi, ta'minot zanjirlari, narxlar o'zgarishi, foiz stavkalari va valyuta risklari kabi tashqi shoklar ham muhim o'rin tutadi. Shu sababdan mazkur maqolaning maqsadi korporativ tuzilmalar pul oqimlarining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillarni ilmiy tasniflash, ularning ta'sir mexanizmini ochib berish va korporativ moliyaviy boshqaruv uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

MATERIALLAR VA METODLAR.

Tadqiqotda konseptual tahlil va tizimli yondashuv qo'llandi. Birinchi bosqichda korporativ boshqaruv va korporativ moliya bo'yicha mahalliy o'quv-ilmiy manbalar hamda sohaviy maqolalarda uchraydigan omillar yig'ildi va mazmun tahlili asosida guruhlandi. Ikkinchi bosqichda omillar ichki va tashqi bloklarga ajratildi, har bir blokda omillarning pul oqimiga ta'sir kanallari aniqlandi: operatsion pul oqimi, investitsion pul oqimi va moliyalashtirish pul oqimi kesimida ta'sir yo'nalishlari belgilandi. Uchinchi bosqichda korporativ amaliyotda qo'llash mumkin bo'lgan indikatorlar paneli shakllantirildi: likvidlik koeffitsientlari, oborot kapitali aylanish ko'rsatkichlari, qarzga xizmat qilish qobiliyati, kapital sarfi samaradorligi, dividend to'lovining barqarorligi, budjet intizomi va risk limitlari. Ushbu metodika empirik

hisob-kitobni talab qilmaydigan, biroq korporativ tuzilmada pul oqimini boshqarish qarorlarini standartlashtirishga xizmat qiladigan amaliy model sifatida asoslandi.

NATIJALAR.

Tahlil natijasida pul oqimlarining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar beshta asosiy konturda umumlashtirildi.

Birinchi kontur korporativ boshqaruv arxitekturasi va mulkchilik tuzilishi bilan bog'liq. Kuzatuv kengashi va ijro organi o'rtasidagi vakolatlar muvozanati, qaror qabul qilishning shaffofligi, ichki audit va nazorat tizimining mustaqilligi pul oqimlarida intizomni kuchaytiradi. Boshqaruvdagi nazorat mexanizmlari kuchli bo'lgan tuzilmalarda mablag'larni maqsadsiz sarflash, operatsiya xarajatlarini sun'iy oshirish, loyihalarni asossiz kengaytirish kabi holatlar kamayib, operatsion pul oqimi barqarorlashadi. Korporativ munosabatlarda pul oqimlarini boshqarish va foydani taqsimlash masalalari muammoli zona ekani, aynan shu yerda manfaatlar to'qnashuvi yuzaga kelishi ta'kidlanadi. Demak, agentlik risklari yuqori bo'lgan korporativ tuzilmalarda pul oqimi samaradorligi pasayish ehtimoli ortadi.

Ikkinchi kontur kapital tuzilmasi va moliyalashtirish siyosati bilan bog'liq. Qarz va o'z kapitali nisbati pul oqimlariga ikki tomonlama ta'sir qiladi. Qarz kapitalining o'sishi foiz to'lovlari va asosiy qarzni qaytarish jadvali orqali majburiy chiqimlarni oshiradi, natijada erkin pul oqimi qisqaradi. Biroq maqbul qarz yuki investitsion loyihalarni tezlashtirib, kelajakda operatsion pul oqimini ko'paytirishi mumkin. Shu yerda korporativ moliyaviy menejmentning asosiy vazifasi paydo bo'ladi: qarzga xizmat qilish qobiliyatini ta'minlagan holda kapital qiymatini minimallashtirish va pul oqimini barqaror saqlash. Amalda bu DSCR kabi ko'rsatkichlarning qabul qilinadigan chegaralarini belgilash, foiz stavkalari risklarini xedj qilish, qarz muddatlarini aktivlar hayot sikliga moslashtirish orqali bajariladi.

Uchinchi kontur oborot kapitali va operatsion samaradorlik omillaridan iborat. Pul oqimlarining eng katta qismi operatsion faoliyatdan shakllanadi, shuning uchun debitor qarzdorlikni yig'ish tezligi, zaxiralar aylanishi, kreditor qarzdorlik shartlari, ishlab chiqarish sikli davomiyligi va xarajatlar dissiplinasini hal qiluvchi omil hisoblanadi. Masalan, debitor qarzdorlikning ortishi buxgalteriyada daromadni ko'rsatishi mumkin, ammo pul tushumi kechiksa, likvidlik tanqisligi yuzaga keladi. Zaxiralarning me'yordan ortiq to'planishi ham pulni "omborda muzlatib qo'yadi". Shu sababli korporativ tuzilmalarda pul oqimini shakllantirishning amaliy mexanizmi sifatida ishchi kapitalni optimallashtirish, xarid va sotuv shartnomalarida to'lov shartlarini qayta ko'rib chiqish, budjetlashtirish va xarajatlar limitlarini joriy etish eng yuqori samara beradi.

To'rtinchi kontur investitsion siyosat, aktivlar portfeli va dividend siyosati bilan bog'liq. Investitsiya loyihalari ko'p hollarda qisqa muddatda investitsion pul chiqimlarini oshiradi, ammo ular to'g'ri tanlansa, uzoq muddatda operatsion pul oqimini ko'paytirib, raqobatbardoshlikni oshiradi. Shu nuqtai nazardan kapital sarfini boshqarishda loyihalarni tanlash mezonlari va postinvestitsion monitoring muhim: har bir yirik sarmoyaviy qaror pul oqimi prognozi bilan asoslanishi, ssenariy tahlili o'tkazilishi, risklar baholanishi va ijro intizomi ta'minlanishi lozim. Dividend siyosati ham pul oqimiga to'g'ridan to'g'ri ta'sir qiladi: yuqori dividend to'lovlari aksiyadorlar uchun jozibador bo'lishi mumkin, ammo qayta investitsiya qilish imkoniyatini cheklasa, kelajak pul oqimlari o'sishi sekinlashadi. Demak, korporativ tuzilmalarda dividend siyosati faqat taqsimot emas, balki o'sish va likvidlik o'rtasidagi strategik muvozanatdir.

Beshinchi kontur tashqi muhit omillarini qamrab oladi. Makroiqtisodiy barqarorlik, inflyatsiya va foiz stavkalari darajasi, soliq yuki, davlat xaridlari siyosati, tarmoq raqobati, eksport import sharoitlari, valyuta kursi o'zgaruvchanligi, xomashyo narxlari va logistika xarajatlari pul oqimining siklik dinamikasini belgilaydi. Tashqi shoklar ta'siri, odatda, birinchi navbatda operatsion marjaga va ishchi kapital ehtiyojiga uriladi: narxlar o'sishi zaxiralarga ehtiyojni ko'paytirishi, ta'minot uzilishi mahsulot chiqarishni pasaytirishi, valyuta kursi o'zgarishi import xarajatlari va qarz xizmatini qimmatlashtirishi mumkin. Shuning uchun korporativ tuzilmalarda risk-menejment va sug'urta mexanizmlari pul oqimini himoya qilishning funksional qismi sifatida qaralishi zarur. Korporativ tuzilmalarda ichki va tashqi omillarni ajratib, pul oqimi, likvidlik, investitsiya va moliyaviy barqarorlik o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatuvchi yondashuv mahalliy manbalarda ham uchraydi va u amaliyot uchun to'g'ri metodologik asos hisoblanadi.

MUHOKAMA.

Olingan natijalar korporativ tuzilmalarda pul oqimlari shakllanishining markaziy muammosi institutsional sifat va moliyaviy qarorlar uyg'unligi ekanini ko'rsatadi. Bir tomondan, korporativ boshqaruv tizimi qanchalik mukammal bo'lsa, mablag'larning maqsadli harakati, xarajatlar dissiplinasi va investitsiya qarorlarining asoslanganligi shunchalik yuqori bo'ladi. Ikkinchi tomondan, hatto kuchli boshqaruv tizimi ham tashqi muhitdagi keskin o'zgarishlar sharoitida pul oqimi barqarorligini avtomatik ta'minlab bermoqchi; bu holda risklarni oldindan ko'ra bilish, ssenariy rejalashtirish va likvidlik buferiga ega bo'lish hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan korporativ tuzilmalar uchun uchta amaliy qoida taklif etish mumkin.

Birinchi qoida pul oqimini "uch qatlam"da boshqarish: operatsion oqimni barqarorlashtirish, investitsion sarflarni bosqichlash, moliyalashtirish grafisini aktivlar

hayot sikliga moslashtirish. Ikkinchi qoida ishchi kapitalni strategik resurs sifatida qarash: debitorlik siyosati, zaxiralar standarti va kreditorlik muzokaralari pul oqimiga ta'sir etuvchi asosiy rıchaglardir. Uchinchi qoida korporativ shaffoflik va hisobdorlikni kuchaytirish: ichki audit, moliyaviy hisobot sifati, ma'lumotlar tezkorligi va raqamlashtirish qarorlarning kechikishini kamaytiradi va pul oqimidagi "ko'rinmas yo'qotishlar"ni qisqartiradi.

Mahalliy ilmiy manbalarda integratsiyalashgan korporativ tuzilmalarning shakllanishi strategik raqobatbardoshlik va moliyalashtirish imkoniyatlari bilan bog'lanishi, shu orqali investitsiya sikllarini moliyalashtirish takomillashishi ta'kidlanadi. Bu tezis mazkur maqoladagi xulosalar bilan uyg'un: korporativ tuzilmaning tashkilotchilik sifatlari qanchalik yuqori bo'lsa, pul oqimlarini bashorat qilish, moliyalashtirishni arzonlashtirish va kapitalni samarali taqsimlash imkoniyatlari shunchalik kengayadi.

XULOSA.

Korporativ tuzilmalar pul oqimlarining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar tizimi ichki va tashqi determinantlarning o'zaro bog'liq kompleksi ekani asoslandi.

Ichki omillar orasida korporativ boshqaruv arxitekturasi, mulkchilik tuzilishi, kapital va dividend siyosati, oborot kapitali boshqaruvi, investitsiya qarorlari sifati, xarajatlar dissiplinası va shaffoflik ustuvor ahamiyatga ega.

Tashqi omillar sifatida makroiqtisodiy muhit, foiz stavkalari, valyuta risklari, soliq rejimi, tarmoq raqobati va ta'minot zanjiri shoklari pul oqimlarining siklik dinamikasini belgilaydi.

Amaliyot uchun eng muhim xulosa shundan iboratki, pul oqimini barqaror shakllantirish korporativ tuzilmaning institutsional sifati hamda moliyaviy menejment qarorlarining ma'lumotga tayangan, riskka moslashgan va budjet intizomiga asoslangan holda qabul qilinishiga bog'liq. Pul oqimini boshqarish bo'yicha indikatorlar paneli va ssenariy rejalashtirish mexanizmlarini joriy etish korporativ barqarorlikni oshiradi, investitsiyalarni moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi va likvidlik tanqisligi risklarini pasaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ro'zimurodova M. Korporativ tuzilmalar pul oqimlarining shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar. Tadqiqotlar jahon ilmiy-metodik jurnali. 2026. T. 80. № 2. B. 102–106.
2. Suyunov D. Korporativ boshqaruv. O'quv qo'llanma. Toshkent. 2021.
3. Akramova A. N. O'zbekistonda korporativ boshqaruv tizimini tatbiq etish va integratsiyalashgan korporativ tuzilmalar rivoji. Ilmiy maqola. Toshkent. 2022.

4. Axmadjonov A. A., Karimov E. V. Korporativ moliya. Darslik. Toshkent. Iqtisod-moliya. 2018.
5. Xasanov R. X., Yuldasheva D. S. Moliyaviy boshqaruv nazariyalari va amaliyoti. Toshkent. Fan va texnologiya. 2020.
6. Xusanov A. A. Moliyaviy menejment va tahlil. Toshkent. Iqtisodiyot. 2019.
7. G'ofurov U. R. Korporativ boshqaruv asoslari. Toshkent. Sharq. 2021.
8. Alimov R. X. Tashkilotlarda moliyaviy oqimlarni boshqarish. Toshkent. Iqtisodiyot va innovatsiyalar. 2022.
9. Qodirov B. A. Korporativ tashkilotlarni rivojlantirish yo'llari. Toshkent. O'zbekiston. 2020.
10. Karimov O. N. Biznes va korporativ boshqaruv asoslari. Toshkent. 2017.
11. Aksiyadorlik jamiyatlarida pul oqimlarini samarali boshqarish masalalari. Ilmiy maqola. 2025.
12. Otaxonova Sh. X. Kapital bozorida korporativ qimmatli qog'ozlar muomalasini takomillashtirish. Monografiya. Toshkent. 2025.